

Ks. Marek Truszczyński\*

ŻOŁNIERZ WOBEC BOGA I OJCZYZNY — ŻOŁNIERSKIE  
NABOŻEŃSTWO PIOTRA SKARGI WYRAZEM WIARY,  
PATRIOTYZMU I WIEDZY RETORYCZNEJ

A SOLDIER OF GOD AND THE MOTHERLAND — SOLDIERS'  
SERVICE BY PIOTR SKARGA EXPRESSION OF FAITH,  
PATRIOTISM AND RHETORICAL EXPERTISE

### Wprowadzenie

Twórczość Piotra Skargi jest rozpatrywana w bardzo różnych aspektach, ogólnie mówiąc – historycznym, literackim, religijnym, politycznym czy w aspekcie sposobu prezentacji treści, jakim jest głównie retoryka.

Zainteresowanie osobą i tekstami Skargi wynika w pewnym stopniu z pracy duszpasterskiej, ale też z chęci wnikliwszego poznania postaci, która inspiruje swoją twórczością do zapoznania się z wybitnymi dziełami literatury staropolskiej. O wyborze tekstu *Żołnierskie nabożeństwo* jako źródła refleksji nad wiarą, patriotyzmem i talentem wybitnego polskiego kaznodziei zadecydowało w dużej mierze głębokie w swojej treści już pierwsze zdanie tekstu:

„Wszelkie rzemiosło, żeby było dobrze i przystojnie odprawowane, ma mieć swego mistrza albo dyrektora, ponieważ nie masz nic łatwiejszego i pospolitszego, jako błądzić w rzeczach, kiedy się co *temere* nie wzięwszy nauki albo przestrogi przedsięwzięje”.

Wypowiedź ta, rozpoczynająca specyficzny wstęp, zatytułowany *Do Czytelnika*, skierowana jest więc do wszystkich – tak do prostego żołnierza, jak i do wielkich postaci ówczesnej epoki: Karola Chodkiewicza i Stefana Żółkiewskiego, też do każdego czytającego współczesnego Skardze oraz do czytelnika przyszłych pokoleń. Ten bardziej czy mniej znany czytelnik zawsze będzie żołnierzem Chrystusowym i zawsze pisany mu będzie stan żołnierski, jeśli wezwany zostanie do obrony Ojczyzny i wiary chrześcijańskiej.

Wiara stanowi niezaprzeczalne tło wypowiedzi P. Skargi i ma ona wynikać tak samo z osobistych przekonań, wychowania, tradycji, jak również z głęboko pojętego patriotyzmu, nakazującego bronić ojczyzny przed każdym zagrożeniem.

---

\* dr, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika, (Łomża).

## Stan żołnierski w rozumieniu Piotra Skargi

Piotr Skarga wyrażał swój patriotyzm wielokrotnie, w tym przypadku wskazując na rolę stanu żołnierskiego. Zagadnienie to obrazują tytuły wszystkich piętnastu nauk Żołnierskiego nabożeństwa – z podkreśleniem w tychże tytułach, iż zwraca się do żołnierza chrześcijańskiego. Już w pierwszej nauce *O uważaniu stanu żołnierskiego chrześcijańskiego*, w pierwszym zdaniu podkreśla rolę tego stanu, „który jest każdemu królestwu i rzeczy pospolitej potrzebny, tak też jest chwalebny i czci godny”<sup>1</sup>. Stwierdzenie to nie pozostaje gołosłowne, odosobnione, nie jest tylko stwierdzeniem sloganowym. Przeciwnie – jest rozbudowane, uzasadnione nawiązaniem do zaobserwowanego zjawiska odchodzenia społeczności szlacheckiej od tradycji żołnierskiej, od kształcenia się w sztuce żołnierskiej. Należałoby je streścić retorycznym pytaniem Jana Kochanowskiego, spisany kilkadziesiąt lat przed powstaniem *Nabożeństwa...*, pochodzącym z pieśni znanej jako *Pieśń o spustoszeniu Podola*: „Wsiadamy! Czy nas półmiski trzymają?”<sup>2</sup>.

Budowanie obrazu stanu żołnierskiego nie polega w tej części utworu na chwaleniu żołnierza czy jego czynów – polega na wskazaniu potrzeby zaistnienia tego stanu, gdyż:

„Drudzy z mocą i wojskiem nachodzą i cudze kraje posiadać, pustoszyć i niewolić chcą”. Stąd na taki stan rzeczy należy – jak stwierdza Skarga – „wedle rozumu i prawa przyrodzonego, żołnierza gotować i stan rycerski stawiać, aby przezeń pokój się zatrzymać i wracać mógł, i ręką, i żelazem, i męstwem ich nieprzyjacieli odegnany był”<sup>3</sup>.

Jednak żołnierz nie może pozostać sam w tym trudzie i tych zmaganiach. Przywołane już przyrodzone prawo i rozum nakazują całej społeczności, a szczególnie „porządnemu zgromadzeniu”<sup>4</sup> – i tu następują charakterystyczne i częste u P. Skargi wyliczenia – przygotować „mury, wieże, baszty, strzelby, twierdze, zamki i żywność na wiele lat”<sup>5</sup>. W ten sposób budowany jest patriotyzm, wszczepiana miłość: „osobna ku braciej i ku Rzeczypospolitej i ojczyźnie, i ku chwale Bożej, Kościołów świętych, i wierze chrześcijańskiej, dla której zachowania i obrony zdrowie swoje w niebezpieczeństwo niosą”<sup>6</sup>.

Konstrukcja składniowa wypowiedzi poprzez powtórzenia spójnika „i” ma zwrócić uwagę czytelnika na wszystkie elementy, jakie tworzą obraz patriotycznej postawy żołnierza, ale żołnierza chrześcijańskiego, co autor wyraźnie akcentuje już w następnej wypowiedzi, odwołując się do słów Chrystusa: „Więtszej miłości

<sup>1</sup> P. Skarga, Żołnierskie nabożeństwo, to jest nauki i modlitwy i przykłady do tego stanu służące, pisane od X. Piotra Skargi, Societas Iesu. Teraz wtóry raz przekładane w Krakowie 1618: Nauka pierwsza. [http://staropolska.pl/renesans/piotr\\_skarga/Zolnierskie1.html](http://staropolska.pl/renesans/piotr_skarga/Zolnierskie1.html) (dostęp: 3.03.2012).

<sup>2</sup> J. Kochanowski, Pieśń V. Księgi wtóre, w: J. Kochanowski, Pieśni, wyd. 3 zmienione, Wrocław 1970, BN I 100, s. 65.

<sup>3</sup> P. Skarga, Żołnierskie nabożeństwo ..., op. cit.

<sup>4</sup> Ibidem.

<sup>5</sup> Ibidem.

<sup>6</sup> Ibidem.

nie ma na tę, gdy zdrowie swoje kładzie za przyjaciół swoje”<sup>7</sup>. Ten zwrot do chrześcijańskiego żołnierza poparty jest przykładami, gdy to powszechnie znane biblijne postacie, jak Mojżesz, Jozue, Dawid, inni królowie pobożni – używali miecza na „złe ludzie”<sup>8</sup>. Odwołał się też Skarga do Jana Chrzyciela, który „nauuczając żołnierze pomiatać im zbroje i miecza nie kazał i służby ich nie zgań”<sup>9</sup>.

Nauka pierwsza, będąca nakazem konieczności zaistnienia stanu żołnierskiego, co wyraża teza zawarta w przytoczonym wcześniej pierwszym zdaniu, prezentuje więc nie tylko podstawową ideę całego tekstu, ale też podstawowe elementy stylu wypowiedzi autora:

- charakterystykę sprawy, jakiej dana część i utwór jest poświęcony,
- emocjonalne podejście do tematu,
- przykłady, będące argumentami do tezy,
- wyliczenia i powtórzenia,
- odpowiednią do treści i emocji budowę zdań – w wielu przypadkach z umieszczeniem orzeczenia jako ostatniej części zdania.

Nauka ta jest też sygnałem sylogistycznego układu całości wypowiedzi, gdyż stawia tezę, argumentuje ją, a w konkluzji – poprzez zdanie rozkazujące – podkreśla konieczność szacunku dla stanu żołnierskiego: „Umiejże, żołnierzu, swój stan poważać a on pełnieniem powinności jego, o których będzie mowa, ozdabiać, a złym go zachowaniem nie łżyć”<sup>10</sup>.

### **Żołnierz chrześcijański i jego powinności**

Zastanović się można, kim tak naprawdę jest ów żołnierz chrześcijański? Czy nakaz zaistnienia stanu żołnierskiego przemówił do polskiej szlachty? Kto może być tym chrześcijańskim żołnierzem? Pytań można stawiać wiele, a odpowiedź – zadziwiająco prostą – daje nad wyraz krótkie sformułowanie w nauce drugiej: „Żywot chrześcijanina każdego żołnierstwem się zowie”<sup>11</sup>. I ponownie znajdujemy w kolejności:

- po pierwsze: uzasadnienie, że „pierwej żołnierz jako chrześcijanin wojnę duchowną odprawuje i sam ze swymi pożądlivościami i złemi skłonnościami i grzechami bitwę stacza”<sup>12</sup>,
- po drugie: przykłady tak ze Starego, jak i Nowego Testamentu, z wskazówką: „Czytaj żywoty świętych, jako wiele z tego stanu za Chrystusa umierało”<sup>13</sup>,
- po trzecie: konkluzję, iż żołnierz wypełniający swoje obowiązki zbawienia pewien być może.

<sup>7</sup> Ibidem.

<sup>8</sup> Ibidem.

<sup>9</sup> Ibidem.

<sup>10</sup> Ibidem.

<sup>11</sup> Ibidem, Nauka druga.

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> Ibidem.

Nauka druga jest ważnym wprowadzeniem w obrazowe udowodnienie obrońcy wiary i ojczyzny, że „w rycerskim stanie może się każdy Panu Bogu podobać i zbawienie wieczne znaleźć”<sup>14</sup>. Natomiast bliskość śmierci prowadzi do refleksji, iż żołnierz – jak głosi tytuł nauki trzeciej – „winien być nad ino nabożniejszy dla dwu przyczyn”<sup>15</sup>: pierwszą jest właśnie bliskość śmierci, a drugą – bliskość Boga w czasie bitwy.

Umiejętność psychologicznego podejścia do człowieka udowadnia Skarga w nauce czwartej, zdecydowanym stwierdzeniem: „Nabożny chrześcijański żołnierz bierze przedsię w służbie swej trzy rzeczy”<sup>16</sup>. Jeśli pierwszej – obrony ojczyzny, i drugiej – obrony wiary można być pewnym, ta trzecia głęboko przemawia do psychiki, opiera się o aspekt indywidualnych korzyści: jest to sława, jakiej żołnierz na wojnie nabywa i „wysługi sobie u swojego Króla i Rzeczypospolitej i pożytki świeckie jedna”<sup>17</sup>. Sława nie może wyprzedzać patriotyzmu i wiary, ale jest bardzo ważnym – zdaniem autora – „przydatkiem”<sup>18</sup>. I tu wprowadzona zostaje ciekawa etymologia: otóż o sławie nie można zapominać, gdyż: „Od sławy Słowaki nas nazwano, iż ją naród ten więcej niżli pożytki wszystkie miłował”<sup>19</sup>.

Jaka jest więc konkluzja nauki czwartej? Prosta, ale wzniosła, głęboka, oddziałująca na emocje, sformułowana w barokowo rozbudowanym wypowiedzeniu: „I trudno to dobrze urodzonym i w cnocie się kochającym odejmować, gdyż cnoty sława jest własna zapłata, i u Boga, i u ludzi, i nad ino się pożytki przekładać ma”<sup>20</sup>.

### **Stanowisko Piotra Skargi wobec wojny i żołnierskiej karności**

Nie trudno zrozumieć, że Piotr Skarga zajmuje też stanowisko na temat udziału żołnierza chrześcijańskiego w wojnie jedynie sprawiedliwej, w wojnie obronnej. Obraz wojny niesprawiedliwej, zaborczej jest w nauce piątej bardzo plastyczny – wywołują ją „rozbójnicy, wilcy drapieżni, ludzie diabelscy – pustosząc krainy z jadu i gniewu i łakomstwa do złej chęci, do podwyższenia swego”<sup>21</sup>.

Polski kaznodzieja wykazuje się również znajomością stanu rzeczy w czasie prowadzenia wojen: otóż udział w niej należy nie tylko do „żołnierza domowego”<sup>22</sup> – czytaj: polskiego szlachcica, ale też często wzywani są na pomoc żołnierze z innych krajów, obcy, mający najczęściej na uwadze jedynie zysk materialny. Nie jest to słuszne i z tej przyczyny nie godzi się żadnemu żołnierzowi walczyć! Wolno także odmówić własnemu panu, jeżeli wojna naprawdę jest niesprawiedliwa.

<sup>14</sup> Ibidem.

<sup>15</sup> Ibidem, Nauka trzecia.

<sup>16</sup> Ibidem, Nauka czwarta.

<sup>17</sup> Ibidem.

<sup>18</sup> Ibidem.

<sup>19</sup> Ibidem.

<sup>20</sup> Ibidem.

<sup>21</sup> Ibidem, Nauka piąta.

<sup>22</sup> Ibidem.

A jakaż jest ta wojna sprawiedliwa? W tym przypadku problem wydaje się przesądzony. Nauka szósta, poczynawszy od tytułu, to rozbudowane wypowiedzenia, które w sposób wyjątkowo mocny, zdecydowany wskazują, że:

„Na Saraceny i Turki prawie sprawiedliwa i święta jest wojna, bo są nieprzyjaciele wiary Chrystusowej i Krzyża świętego i one, gdzie zwycięstwo mają a mogą, srodze gubią i wykorzeniają, swego fałszerza Machometa (sic!) wynosząc i do sprosnego zakonu jego ludzie chrześcijańskie przymuszają i dusze ich zabijają”<sup>23</sup>.

Siła przekonywania, perswazji, a nawet agitacji, iż należy walczyć za wiarę, tkwi też w bezpośrednim zwrocie do żołnierza, w zachęcie do działania, w takiej konstrukcji wypowiedzi, która jednocześnie podkreśla zasługi na ziemi i po śmierci:

„Na nie, cny żołnierzu, ostrz swoje żelaza, umieraj rad dla czci Chrystusowej, wybawiaj uciśnione chrześcijany, broń wiary przesławnej i Kościoła Bożego, zasługuj sobie koronę wieczną i tu na ziemi sławę rycerską pozyskuj”<sup>24</sup>.

Temat wojny sprawiedliwej, temat przyczyny każdej wojny rozwija Skarga w następnych naukach, odwołując się w każdym przypadku do przykładów biblijnych, zawsze w kontekście wojny, cierpienia bądź ich przeciwieństwa – pokoju. Szczególnie wymowna jest tu nauka ósma: *O prawach żołnierskich od Jana świętego Chrzyciela podanych*. W podstawowej warstwie nauka ta jest z pozoru wypowiedzią samego Jana Chrzyciela, przywoływanego już w nauce wcześniejszej, którego „pytali o swoim zbawieniu żołnierze [...]: Co też nam każesz, miły mistrzu, czynić, abyśmy zbawieni byli?”<sup>25</sup>. Odpowiedź zawarta została w trzech regułach:

Pierwsza: Nikogo nie bijcie!

Druga: Nikogo nie potwarzajcie!

Trzecia: Przestańcie na zapłacie waszej!

– regułach rozbudowanych, regułach wyraźnego autorstwa Skargi, a nie – jak jest to sugerowane – Jana Chrzyciela. Znajomość realiów epoki pozwoliła polskiemu jezucie na wskazanie mocnych argumentów, szczególnie w kwestii ostatniej – kwestii poborów żołnierskich. Było powszechnie wiadomym, iż są one małe i żołnierz zawsze liczył na zdobycze wojenne. Dlaczego tak się działo? Odpowiedź Skargi jest konkretna:

„O jako wielkie są kradziestwa w naszym Królestwie i oszukania Rzeczypospolitej, gdy się pobory na żołnierza zbierają! Arendują je po powiatach jeden drugiemu, poborca kupuje urząd i drugiemu zaś go sprzedaje albo arenduje. Arendarz zaś arendarza najduje, a wszyscy kradną i grzech osobny i wielki popełniają, który zowią *peculatus*, nad inne wszystkie z strony majątności naszkodliwszy i po świętokradztwie nawiętszy. Bo złodziej jednemu domowi albo gospodarzowi szkodę czyni, a ci nam wszystkim, bo nas gubią i do wydzierania nie płacone żołnierze przywodzą i na nieprzyjaciela pospolitego siłę odejmują. Powiadają, iż snadź ledwie połowica poborów na potrzebę wojenną przychodzi, a takim kradziestwem druga połowica ginie”<sup>26</sup>.

<sup>23</sup> Ibidem, Nauka szósta.

<sup>24</sup> Ibidem.

<sup>25</sup> Ibidem, Nauka ósma.

<sup>26</sup> Ibidem.

Przytoczona tutaj dłuższa wypowiedź ma na celu wskazać, że P. Skarga znakomicie zna realia epoki, rozumie sytuację polskiego żołnierza, podaje bardzo konkretne przykłady, dlaczego wśród chwalebnych pobudek do walki jest też myśl o korzyściach materialnych. Autor wyraźnie zaznacza swą obecność nie tylko jako pisarz, ale także żołnierz chrześcijański, w tym przypadku żołnierz walczący o sprawiedliwość dla rodaka, który z mieczem w dłoni poświęca życie dla kraju i wiary i nie musi tego czynić tylko dla samych szlacheckich ideałów. Plastyczny wyraz swej żołnierskiej postawy w tym aspekcie daje też autor w zastosowanych dalej pytaniach retorycznych i wykrzyknieniach:

„Jakobyście ręce swe zatrzymali, gdyby jeden jadł to, co na trzydzieści osób dane? Jakoby się głodni nań nie rzucili? O nierządzie i ospałości wasza do spraw pospolitych! Nikt ojczyzny nie pożałuje, nikt się o nią nie wstąpi!”<sup>27</sup>.

Nauka o przedniejszych cnotach rycerskich zakończona jest prostym a głębokim wnioskiem: „A panowie i królowie z wielką i szczerą pilnością i w czas obmyślać mają, aby robotnik taki, i tak wszystkiemu królestwu potrzebny, swoja zapłatę miał”<sup>28</sup>.

### **Żołnierskie nabożeństwo a dzieła i przykłady o podobnej tematyce**

Przedstawiony tak wyraźnie, z taką goryczą obraz polskiej rzeczywistości, poprzedzony wcześniejszymi wskazówkami o charakterze historycznym, jak chociażby wspomniane już nazwiska polskich hetmanów, staje się przyczynkiem do jeszcze innej refleksji.

Literatura europejska także dała przykłady podobnego podejścia do tematu rycerza chrześcijańskiego. W drugiej połowie XVI wieku ukazało się dzieło Antonio Possewina *Il soldato christiano*<sup>29</sup>, na które powołują się badacze twórczości Skargi, próbując nawet wykazać nie tylko podobieństwa, ale wręcz wykorzystanie tekstu<sup>30</sup>. Jeżeli nawet jakieś wątki zostały wykorzystane, użyte jakieś przykłady – szczególnie biblijne, a nawet historyczne – uczynił to polski jezuita w wyjątkowo szlacheckim celu. Badania porównawcze wskazują, że jeżeli już Skarga czytał A. Possewina (a ten realistycznie wyrażał stanowisko, np. na temat prowadzenia wojen przez niepłatne wojsko<sup>31</sup>) – wykorzystał jedynie dołączony w 1604 roku *Traktat* – zalecenia, jakie rady dawać chrześcijańskiemu żołnierzowi<sup>32</sup>. Doszukiwanie się źródeł jest na pewno ważne, jednak należy to robić z umiarem, gdyż inaczej można cofnąć się do dzieła Erazma z Rotterdamu *Podręcznik żołnierza*

<sup>27</sup> Ibidem.

<sup>28</sup> Ibidem, Nauka dziewięta.

<sup>29</sup> Za: M. Lenart, *Miles pius et iustus: żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Warszawa 2009, s. 63.

<sup>30</sup> J. Tazbir, *Piotr Skarga. Szermierz kontrreformacji*, Warszawa 1978, s. 146.

<sup>31</sup> W. Majewski, *Etyka wojny i wojska w dwóch pracach ks. Piotra Skargi*, w: *Z dziejów wojen i wojskowości. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Tadeuszowi rawskiemu z okazji 55-letnia rozpoczęcia pracy naukowej*, P. Matusak (red.), Łowicz 2001, s. 47.

<sup>32</sup> M. Lenart, *Miles pius et iustus...*, op. cit., s. 71.

*Chrystusowego* z 1503 roku<sup>33</sup>, które powstało przecież w zupełnie w innych okolicznościach i kieruje się innymi zasadami<sup>34</sup>.

Nie jest jednak tematem tej pracy porównanie innych tekstów z *Nabożeństwem żołnierskim* Piotra Skargi. Problem wymaga szczegółowych analiz przynajmniej w kontekście genezy utworów czy czasu ich powstania, co udowodnił Mirosław Lenart<sup>35</sup>, dlatego należy pozostawić badaczom sugestie o zdecydowanym wykorzystaniu innych tekstów przez Skargę. A w przypadku plagiatu – w obecnym rozumieniu – zupełnie inaczej podchodzono do tego zagadnienia w kulturze renesansu<sup>36</sup>.

Można tak samo zadać pytanie, czy P. Skarga czytał *De bello Wandalarum* bądź *De bello Gothico* Prokopiusza z Cezarei, sekretarza Belizariusza, o walkach w Afryce i Italii?<sup>37</sup> Nie jest to udowodnione, jakkolwiek powołuje się na nieokreślonego z nazwiska pisarza. A więc czy historię Belizariusza, wodza bizantyjskiego z okresu panowania Justyniana I Wielkiego, o którym pisze w nauce dziesiątej, znał ze źródeł historycznych czy pośrednio – poprzez inne dzieła – nie można zdecydowanie ocenić. Jednak przytoczenie tegoż przykładu jest wyjątkowo wymowne, aby udowodnić, co znaczy żołnierska karność. Przypomnijmy, co napisał Skarga:

„Belizaryjusz, on przesławny u Justynijana cesarza hetman i dobry chrześcijanin, gdy w obozie o pijaństwo i mężobójstwo dwu żołnierzy na pal wbić kazał, drudzy na srogie ono karanie szemrali. A on zezwawszy wojsko powiedział: Do zwycięstwa, prawi, wiele pomaga czynienie sprawiedliwości. [...] Jako tych nie karać, którzy mężobójstwo popełnili? Upijać się nie godzi, a daleko więcej zabijać. Samo pijaństwo karać się ma. Proszę, rękę swoich od krzywdy towarzyskiej powściągajcie...”<sup>38</sup>.

Takich Belizariuszów żąda Skarga w zakończeniu nauki dziesiątej, dając do zrozumienia, że karać trzeba nie tylko nadmierne pijaństwo, ale też „nieczystości, i łupiestwa, posromocenie białych głów”<sup>39</sup>.

### **Żołnierz chrześcijański – przygotowanie do walki i zasady świętowania zwycięstwa**

Jest oczywiste, iż P. Skarga musi zwrócić żołnierzowi chrześcijańskiemu uwagę na przygotowanie duchowe przed bitwą, a możliwość taką daje przykład z kręgu historycznych wydarzeń za czasów Justyniana, a konkretnie – przywołanie postaci Narsesa, który:

<sup>33</sup> D. E. Rotterdamus, *Podręcznik żołnierza Chrystusowego nauk zbawiennych pełny*, przekł. J. Domański, Warszawa 1965.

<sup>34</sup> J. Domański J. *Erazm i filozofia. Studium o koncepcji filozofii Erazma z Rotterdamu*, Wrocław 1973, s. 163–164.

<sup>35</sup> M. Lenart, *Miles pius et iustus...*, op. cit.

<sup>36</sup> J. Ziomek, *Niezwykłe i nie leda pióro*, w: Jan Kochanowski. *Interpretacje*, J. Błoński (red.), Kraków 1989, s. 105.

<sup>37</sup> W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1991, s. 87.

<sup>38</sup> Ibidem, *Nauka dziesiąta*.

<sup>39</sup> Ibidem.

„Goty z Włoch wygnał, Longobardy, które był na pomoc przyjął, widząc ich wielkie łupiestwa z wojska odprawił, bojąc się, aby ich grzechy na wszystko się wojsko nie obaliły, i sam z małym ludem Goty pobił i włoską ziemię od nich wyswobodził”<sup>40</sup>.

Przypisuje więc Skarga zwycięstwa Narsesa ludziom prawym, o czystym sumieniu, wskazując jednocześnie, na zasadzie kontrastu, klęski króla Francji, Gunteramnusa, ze względu na złe uczynki swoich żołnierzy, głównie łupiestwo w kościołach. Zastosowanie metody kontrastu: dobro – zło, czyste sumienie – złe uczynki staje się więc podkreśleniem roli przygotowania duchowego, a temat kontynuuje nauka jedenasta – bezpośrednio już wskazująca, że „Dobry żołnierz [...] myśli i mówi: abo umrzeć, abo wygrać, tak, jako na niebie uradzono”<sup>41</sup>. Jest więc konieczna pokuta i spowiedź, wybaczenie win i uczynienie ślubów, które potem należy wypełnić. Nie wyraża autor *Nabożeństwa* powyższych wskazań jako zwyczajnego pouczenia żołnierza z racji swojej pracy duszpasterskiej. To przygotowanie do bitwy, która może też skończyć się jego śmiercią, obrazuje jako podstawową czynność chrześcijanina i patrioty: żołnierz ów, odmawiając psalm lub śpiewając *Bogarodzicę*: „wyznawając wiarę napełnia się pociechą Ducha Świętego i męstwem, i orężą ściskając a popręgów poprawując skinienia hetmańskiego czeka”. Jego serce „roście” do bitwy mocną miłością – do Boga, ojczyzny, do sławy żołnierskiej. Wezwania, jakie formułuje autor, odwołują się – między innymi – do staropolskiego pojęcia cnoty: „Cny żołnierzu, zapal się miłością ku Panu Bogu i czci jego...! [...] Zapal się miłością ku ojczyźnie i ku braciej twojej, i ku domowym twoim...! [...] Zapal się do sławy swej rycerskiej...!”<sup>42</sup>.

Nauka trzynasta, wyrażająca powyższe wskazania, ma też ciekawą narrację: – wezwania w części pierwszej ujęte są w formę narracji trzecioosobowej, – przejściem do narracji pierwszoosobowej staje się odwołanie do czynów „żołnierzy męczenników Bożych”<sup>43</sup>, którzy nie obawiali się śmierci dla Boga, – zdanie wprowadzające do narracji pierwszoosobowej jest też wskazaniem, że autor utożsamia się z żołnierzami chrześcijańskimi, gdyż stwierdza: „A my mówmy...”<sup>44</sup>,

– następuje obszerna część specyficznej wypowiedzi żołnierza chrześcijańskiego – przemyśleń od siebie – też z wykorzystaniem składniowej anafory:

„Jeśli w przygodzie umrę.... [...]. Jeśli na łóżku umierać będę....” oraz powtórzeniami słowa „abo”: „Abo mię niemoc przywiezie..., abo mowę stracę..., abo spowiedź odwlokę..., abo mi w słabości trudna będzie pokuta”<sup>45</sup>.

Taka konstrukcja musi prowadzić do zdecydowanie sformułowanego wniosku, że należy mieć nie tylko czyste serce, ale też oddać je „w nadziei nieprzemozo-

<sup>40</sup> Ibidem, Nauka jedenasta.

<sup>41</sup> Ibidem, Nauka dwunasta.

<sup>42</sup> Ibidem, Nauka trzynasta.

<sup>43</sup> Ibidem.

<sup>44</sup> Ibidem.

<sup>45</sup> Ibidem.



nemu Bogu"<sup>46</sup>, bo wówczas nastąpić może „gdy Pan chce, wesołe zwycięstwo”<sup>47</sup>, a w przeciwnym razie „śmierć takiego i tak nabożnego żołnierza sławniejsza jest nad wszystkie tryumfy”<sup>48</sup>.

Wiara w zwycięstwo chrześcijańskiego żołnierza była jednak wielka – i konieczna, dlatego pouczenia P. Skargi w nauce czternastej dotyczą też zachowania po zwycięskiej walce. To wyjątkowo ciekawe wypowiedzi – zaskakujące już od pierwszego zdania, gdyż: „Naprzód, nie ma się z tego weselić, iż się ludzka krew rozlała”<sup>49</sup>. Nad tym należy wręcz płakać, gdyż śmierć innych wynikała z uporu i złości, a tragedia polega na tym, iż zabijają się chrześcijanie.

Kolejne wskazówki o zachowaniu po zwycięstwie „budowane” są podobnie: Skarga nie stwierdza: rób tak i tak, przeciwnie – nie rób tego czy tego.

Żołnierz chrześcijański po zwycięskiej bitwie nie może wywyższać się, mieć o sobie zbyt wygórowane mniemanie. Nie ogarnia on często Bożych sądów, nie rozumie, dlaczego Bóg nad nim właśnie „sprawiedliwość swoją rozciągnął”<sup>50</sup>. Powołuje się w tym przypadku autor na Adoni-Bezeka (w oryginale: Adonibezecha<sup>51</sup>), którego spotkała taka sama kara, jaką on zadał innym. Zwycięstwo powinno być uzaleniem się nad poniżonym, gdyż – jak wykazuje przykład Asama: Chrystus tylko pokornym daje łaskę. Zwycięstwo to także konieczność wypełnienia obrzędowych tradycji oczyszczenia, złożenia obiecanych darów i wypełnienie ślubów.

### **Służba żołnierska w czasie pokoju**

Służba chrześcijańskiego żołnierza nie kończy się na polu walki – trwa stale i jej dalszym ciągiem jest skromne i spokojne życie wśród domowników i towarzyszy. Ta teza, zapisana w piętnastej nauce, poparta jest argumentami – z odwołaniem do kontrastowo ukazanych przykładów: trybu życia w czasie żołnierskiej tułaczki, a w warunkach domowych, gdy tam bywało się głodnym, niewyspanym, a obecnie w domu rodzinnym jest zastawiony stół, spokój i łaskawość otoczenia. Jednak te domowe pielesze nie powinny uspić czujności chrześcijańskiego żołnierza, gdyż walczyć należy „ze starym wężem. [...] Stary wąż jest czart, który myślami złemi do grzechu nasz wiedzie, i związać, i zniewolić, i w piekło z sobą wrzucić chce”<sup>52</sup>.

Ten specyficzny powrót do Księgi Rodzaju, do motywu węża, jest też ciekawym zastosowaniem antonomazji<sup>53</sup> – wąż, który skusił Ewę, jest tu nazwany starym wężem i należy mu się zdecydowanie przeciwstawić. Ten stary wąż to zwady i wojny sąsiedzkie, złe nawyki, zwyczaje, które należy zwalczać – jednak nie mieczem, nie najazdami, napadami, jak to chciał zrobić Dawid w stosunku do Nabala. Cóż

<sup>46</sup> Ibidem.

<sup>47</sup> Ibidem.

<sup>48</sup> Ibidem.

<sup>49</sup> Ibidem, Nauka czternasta.

<sup>50</sup> Ibidem.

<sup>51</sup> Ibidem.

<sup>52</sup> Ibidem, Nauka piętnasta.

<sup>53</sup> Ibidem.

więc ma robić skrzywdzony? Trudno spodziewać się od polskiego jezuitę innej rady niż zawartej w rzekomych słowach niewiasty Dawida: „Oddawaj ty Panu Bogu krzywdy braciej twoich, a on je pokarze, a ty grzechu mieć nie będziesz i łaskowości swej cierpliwości zapłatę weźmiesz”<sup>54</sup>.

Nie pomija Skarga rad w stosunku do zwykłego życia szlachcica żołnierza w okresie pokoju, gdy:

„okrom nabożeństwa i obchodów chrześcijańskich są czytania ksiąg dobrych albo słuchania ich, zwłaszcza o żywotach świętych, o rycerzach. Bożych męczennikach, o wojnach i starych powieściach i historyjach, zwłaszcza swoich polskich i litewskich i inflandyckich, i moskiewskich, i innych królestw”<sup>55</sup>.

Natomiast zdecydowanie przeciwstawia się „brzydkim zabawom”<sup>56</sup> przy kufkach, co prowadzi do zapomnienia o stanie żołnierskim i jak to się coraz częściej zdarza: „Nie najdziesz u wielu szlachciców zbroje, konia dobrego i gotowości na popolitą potrzebę”<sup>57</sup>.

### Zakończenie

Dzieło Piotra Skargi jest utworem Polaka, skierowanym do Polaków, dziełem o Polsce i jej obywatelach pragnących pokoju, sprawiedliwości i stabilności. Jest jednak obrazem tej rzeczywistości, o której stanowią nie zawsze dobre cechy i – co ważne – ukazanej właśnie w ostatniej części nauki piętnastej, a charakterystycznie sugerowane były już w nauce pierwszej *Żołnierskiego nabożeństwa*. Mamy więc do czynienia z przemyślaną kompozycją tekstu, ze specyficzną klamrą – sugestią właściwego celu tekstu już pierwszych zdaniach, a literackim rozwiązaniem problemu – w części ostatniej. Całość podlega sztuce retoryki, która rozwijała się od starożytności<sup>58</sup> i przybrała ciekawe formy w okresie baroku, co specyficjnie określił Jan Białostocki:

„Teoria retoryczna jest bardzo ogólna i może mieścić w sobie ogromną ilość różnorodnych realizacji. Nie określa ona zupełnie formy dzieła, lecz jedynie jej cele i funkcje w odniesieniu do widza”<sup>59</sup>.

Patriotyczna i religijna wymowa to oczywiste walory tekstu wielkiego jezuitę. Wskazane już cechy stylu oratorskiego na pewno należałoby szczegółowo rozpracować w aspekcie każdej nauki, jaką daje Piotr Skarga, każdego poruszonego tematu. Podkreślić należy, iż sztukę oratorstwa opanował on do perfekcji. Jakkolwiek rzadko w przypadku *Żołnierskiego nabożeństwa* stosuje metodę erotematyczną – jedynie zadawania pytań i udzielania odpowiedzi, zauważalne

<sup>54</sup> Ibidem.

<sup>55</sup> Ibidem.

<sup>56</sup> Ibidem.

<sup>57</sup> Ibidem.

<sup>58</sup> J. Z. Lichański, *Retoryka: historia – teoria – praktyka*, t. 1: *Historia – teoria – praktyka*, Warszawa 2007, s. 29–59.

<sup>59</sup> J. Białostocki, *Czy istniała barokowa teoria sztuki*, w: J. Białostocki, *Refleksje i syntezę ze świata sztuki*, Warszawa 1978, s. 136.

jest interrogacja – zadawanie pytania zamiast podawania twierdzenia. W każdej części charakteryzuje poruszany problem poprzez ukazanie zdarzeń, przytacza odpowiednie argumenty z powołaniem się na konkretne przykłady. Narracja jest najczęściej trzecioosobowa, jednak wprowadzana jest też pierwszoosobowa – nie dotyczy ona jednak osoby autora, lecz jest specyficznym cytowaniem wypowiedzi innych osób. Charakterystyczny jest wstęp – do każdego czytelnika, z wypukleniem roli wielkich przywódców, a wykorzystanie emocji, elementów psychologii i perswazji powoduje, że adresatem może czuć się każdy czytający. Autor uzasadnia na przestrzeni całego tekstu, kim jest żołnierz chrześcijański i zaskakuje konkluzją w ostatniej nauce, tym epilogu Nabożeństwa, dwukrotnym powtórzeniem:

„Owoż *Eques Polonus* – baba stara na wozie! [...] Owoż *Eques Polonus* w pierzu i poduszkach jedwabnych uwiniony, wozownik nie jezdnik, piechota uboga nie ozdobny na koniu szlachcic”<sup>60</sup>.

Zaskoczenie, przejście od ogółu do szczegółu, w pewnym stopniu wyjaskrawienie to ważna cecha oratorskiego podejścia do problemu. Dopiero lektura tego epilogu uzasadnia, dlaczego tak bardzo zależało Skardze na podkreśleniu roli stanu żołnierskiego, na zobrazowaniu zagadnienia ciekawymi przykładami.

## BIBLIORGAFIA

**Domański J. 1973.** *Erazm i filozofia. Studium o koncepcji filozofii Erazma z Rotterdamu*, Wrocław.

**Erazm z Rotterdamu. 1965.** *Podręcznik żołnierza Chrystusowego*, Warszawa.

**Kochanowski J. 1970.** *Pieśń V. Księgi wtóre*, w: Kochanowski J., *Pieśni*, wyd. 3 zmienione, Wrocław, BN I-100.

**Kopaliński W. 1991.** *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.

**Lenart M. 2009.** *Miles pius et iustus: żołnierz chrześcijański katolickiej wiary w kulturze i piśmiennictwie dawnej Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*, Warszawa.

**Lichański J. Z. 2007.** *Retoryka: historia–teoria–praktyka*, t. 1: *Historia–teoria–praktyka*, Warszawa.

**Majewski W. 2001.** *Etyka wojny i wojska w dwóch pracach ks. Piotra Skargi*, w: *Z dziejów wojen i wojskowości. Księga pamiątkowa poświęcona prof. dr. hab. Tadeuszowi Rawskiemu z okazji 55-lecia rozpoczęcia pracy naukowej*, Matuszak P. (red.), Łowicz.

**Rotterdamus D. E. 1965.** *Podręcznik żołnierza Chrystusowego nauk zbawiennych pełny*, przekł. Domański J., Warszawa.

<sup>60</sup> Ibidem, Nauka piętnasta.

**Skarga P. 1618.** *Żołnierskie nabożeństwo, to jest nauki i modlitwy i przykłady do tego stanu służące, pisane od X. Piotra Skargi, Societas Iesu.* Teraz wtóry raz przekładane w Krakowie.

[http://staropolska.pl/renesans/piotr\\_skarga/Zolnierskie1.html](http://staropolska.pl/renesans/piotr_skarga/Zolnierskie1.html) (dostęp: 3.03.2012).

**Tazbir J. 1983.** Piotr Skarga. *Szermierz kontrreformacji*, Warszawa.

**Ziomek J. 1989.** *Niezwykłe i nie leda pióro*, w: Jan Kochanowski. *Interpretacje*, Błoński J. (red.), Kraków.

## STRESZCZENIE

Twórczość Piotra Skargi jest rozpatrywana w bardzo różnych aspektach, ogólnie mówiąc — historycznym, literackim, religijnym, politycznym czy w aspekcie sposobu prezentacji treści, jakim jest głównie retoryka. Praca P. Skargi jest dziełem adresowanym do Polaków, dziełem o Polsce i jej obywatelach, którzy chcą pokoju, sprawiedliwości i stabilności. Jednak nie jest to obraz rzeczywistości, który stanowią zawsze dobre cechy i – co ważne – tylko zjawy w ostatniej części piętnastej nauki. Mamy tu do czynienia z dobrze przemyślaną kompozycją tekstu. Przedmiotem sztuki retoryki, która rozwijała się od czasów starożytnych i miała ciekawe formy w okresie baroku, które ściśle określił Jan Białostocki: „Teoria retoryczna jest bardzo ogólna i może mieścić w sobie ogromną ilość różnorodnych realizacji. Nie określa ona zupełnie formy dzieła, lecz jedynie jej cele i funkcje w odniesieniu do widza.”

**Słowa kluczowe:** żołnierz, Bóg, Ojczyzna, Piotr Skarga.

## SUMMARY

The work is a work of P. Complaints Pole, addressed to Poles, a work about Poland and its citizens, who want peace, justice and stability. However, there is a picture of the reality of which constitute not always good features and – most important – just apparitions in the last part of the fifteenth science and characteristically suggested they were already learning the first soldier's service. So we are dealing with a well thought out composition of the text, with a specific buckle – a suggestion to the right of the text has first sentences, a literary solution to the problem – in the last part. The whole subject to the art of rhetoric, which has flourished since ancient times and took on interesting forms in the Baroque period, which specifically defined Jan Białostocki: „The theory of rhetoric is very general and can house a huge amount of variety of implementation. It does not specify completely the mold work, but only its objectives and functions in relation to the viewer.”

**Keywords:** soldier, God, Homeland, Peter Skarga.